

บทเรียนพระอภิธรรมทางไปรษณีย์ ชุดที่ ๔

เรื่อง : เจตสิก

ธรรมชาติที่ชื่อว่าเจตสิกมีทั้งหมด ๕๒ ดวง (หรือ ๕๒ ลักษณะ) ถ้าจะกล่าวโดยความเป็นขั้นแล้วก็มี ๓ คือ เวทนาขั้น สัญญาขั้น และสังขารขั้น บุคคลทั้งหลายเมื่อศึกษาเจตสิกธรรม ๕๒ ดวงนี้แล้ว ก็จะเข้าใจถึงสภาพตามความเป็นจริงที่จิตเป็นกุศลจิตบ้างอกุศลจิตบ้าง เพราะว่า มีเจตสิกธรรมปรุงแต่งจิตนั่นเอง เมื่อเข้าใจได้ถูกต้องก็จะสามารถเจริญวิปัสสนาเพื่อรู้ขั้นทั้งหลายได้ และพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ เพราะฉะนั้น บุคคลเมื่อจะเจริญวิปัสสนา ควรศึกษาพระอภิธรรม เพราะพระอภิธรรมศึกษาเรื่องปรมัตถ์ธรรม และปรมัตถ์ก็เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ในการเกิดขึ้นแห่งปัญญาจะต้องเกิดขึ้นตามลำดับ คือ ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ เมื่อปัญญาในขั้นปริยัติยังไม่มี ปัญญาขั้นปฏิบัติและปฏิเวธย่อมมีไม่ได้เป็นธรรมดา

เจตสิก ธรรมชาติอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นปรุงแต่งจิตใจของสัตว์ทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็น มนุษย์ เทวดา พรหม เปเรต หรือ สัตว์เดรัจฉาน เจตสิกมีทั้งหมด ๕๒ ดวง คือมีลักษณะเฉพาะๆ จนถึง ๕๒ ลักษณะ แต่ทั้ง ๕๒ ดวงนี้จะมีลักษณะพิเศษเหมือนกันอยู่ ๔ ประการ

เจตสิกมีลักษณะพิเศษ ๔ ประการ คือ

๑. เกิดพร้อมกันกับจิต
๒. ดับพร้อมกันกับจิต
๓. มีอารมณ์เดียวกันกับจิต
๔. อาศัยวัตถุอันเดียวกันกับจิต

การทำงานของเจตสิก

จิตกับเจตสิก ทั้ง ๒ นี้ เป็นนามธรรมเหมือนกันจึงเข้าประกอบกันได้สนิท จิตอุปมาเหมือนน้ำที่ใสบริสุทธิ์ไม่มีสี เจตสิกอุปมาเหมือนสีต่าง ๆ เมื่อเอาสีเขียวใส่ลงไปใสแล้ว น้ำนั้นก็กลายเป็นสีเขียวไป เมื่อเอาสีแดงใส่

ลงไปใต้น้ำแล้ว น้ำนั้นก็กลายเป็นสีแดง ทำให้เรียกชื่อว่า น้ำเขียว น้ำแดง เป็นต้น **เมื่ออกุศลเจตสิก** คือเจตสิกฝ่ายไม่ดี เข้าประกอบกับจิตแล้ว ก็จะทำให้จิตนั้นกลายเป็นจิตที่ชั่วหยาบ เป็นจิตที่เป็นบาป เป็นจิตที่ไม่ดีไปด้วย ถ้าเป็น**กุศลเจตสิก** คือเจตสิกฝ่ายดี เข้าประกอบกับจิต ก็จะทำให้จิตนั้นเป็นจิตที่ดี มีเมตตา กรุณา มีศรัทธา เป็นต้น

จิตเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ ส่วนเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ปรุงแต่งจิตที่รับรู้อารมณ์ เช่น เห็นพระกำลังบิณฑบาต (จักขุวิญญาณจิตทำหน้าที่เห็น) เจตสิกปรุงแต่งจิตให้อยากทำบุญใส่บาตร เป็นต้น ในการนี้นับว่าการเห็นเป็นใหญ่เป็นประธาน เจตสิกที่เกิดพร้อมกับจิตก็ปรุงแต่งจิตให้เป็นกุศลมีการใส่บาตร เป็นต้น

เจตสิก มีจำนวน ๕๒ ดวง แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ

๑. เจตสิกที่เข้าปรุงแต่งจิตทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล เรียกว่า **อัญญาสมานเจตสิก** มี ๑๓ ดวง
๒. เจตสิกที่เข้าปรุงแต่งจิตที่เป็นอกุศล เรียกว่า **อกุศลเจตสิก** มี ๑๔ ดวง
๓. เจตสิกที่เข้าปรุงแต่งจิตที่เป็นกุศล เรียกว่า **โสภณเจตสิก** มี ๒๕ ดวง

เจตสิก ๕๒

ศัพท์จิตตสาขารณเจตสิก ๓
ปกิณณกเจตสิก ๖

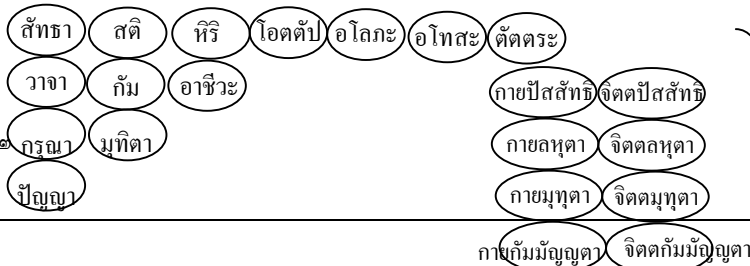
กลุ่มที่ ๑
อัญญาสมานเจตสิก ๑๓

โมจตุกเจตสิก ๔
โลติกเจตสิก ๓
โทจตุกเจตสิก ๔
ถิทุกเจตสิก ๒
วิจิกิจฉาเจตสิก ๑

กลุ่มที่ ๒
อกุศลเจตสิก ๑๔

โสภณสาขารณเจตสิก ๑๕
วิรติเจตสิก ๓
อัปมัณฺญาเจตสิก ๒
ปัญฺญาเจตสิก ๑

กลุ่มที่ ๓
โสภณเจตสิก ๒๕

นักศึกษาควรรู้จักชื่อของเจตสิกทั้ง ๕๒ นี้ โดยกำหนดรู้และจำเป็นกลุ่มๆ เช่น กลุ่มที่ ๑ มี ๑๓ ดวง คืออะไรบ้าง เป็นต้น จะเป็นประโยชน์ในการศึกษาต่อไป เมื่อรู้จักชื่อแล้ว จึงจะมาศึกษาความหมายต่อไป

คำอธิบายเจตสิกแต่ละดวง

เจตสิกกลุ่มที่ ๑

อัญญาสมานเจตสิก มี ๑๓ ดวง แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ

- ก. สัพพจิตตสาธารณเจตสิก มี ๓ ดวง
- ข. ปกิณณกเจตสิก มี ๖ ดวง

กลุ่มที่ ๑
อัญญาสมานเจตสิก ๑๓

ก. สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๓ ดวง

ได้แก่ ๑. ผัสสเจตสิก ๒. เวทนาเจตสิก ๓.
สัญญาเจตสิก ๔. เจตนาเจตสิก
๕. เอกัคคตาเจตสิก ๖. ชีวิตินทรีย์เจตสิก ๗. มนสิการเจตสิก

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง จะเข้าปรุงแต่งกับจิตทุกๆ ดวง สัพพ
จิตตสาธารณเจตสิกแต่ละดวงมีลักษณะดังนี้

๑. ผัสสเจตสิก เป็นธรรมชาติที่รับการกระทบ คือรับกระทบสิ่งที่มา
ปรากฏ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ กล่าวคือ รับ
ภาพที่มากกระทบกับตา รับเสียงที่มากกระทบกับหู รับกลิ่นที่มากกระทบกับจมูก
รับรสที่มากกระทบกับลิ้น รับความเย็น-ร้อน อ่อน-แข็ง หย่อน-ตึงที่มากกระทบ
กับกาย และรับเรื่องราวต่าง ๆ ที่มากกระทบใจ

เมื่อผัสสเจตสิกเกิดขึ้นแล้วทำให้มีการประชุมพร้อมกันของปัจจัย
ธรรมทั้ง ๓ ประการ คือ อารมณ วัตถุ และวิญญาน ผัสสเจตสิกจึงมีหน้าที่
เป็นตัวประสานระหว่างอารมณ วัตถุ และวิญญาน ดังนี้

๑. ประสาน อารมณ ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เรื่องราว
ต่าง ๆ

๒. ประสาน วัตถุ ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

๓. ประสาน วิญญาน ๖ ได้แก่ ธรรมชาติที่เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้
สัมผัส และความรู้สึกนึกคิด

ในมิลินทปัญหาได้เปรียบเทียบหน้าที่ของผัสสะไว้ว่า อุปมาเช่นแพะ
๒ ตัวชนกัน จักษุเหมือนแพะตัวที่หนึ่ง รูปเหมือนแพะตัวที่สอง ผัสสะเหมือน
การชนกันของแพะทั้ง ๒ ตัว ผัสสะจึงมีการกระทบอารมณเป็นลักษณะ มีการ
ประสานเป็นหน้าที่

ผัสสเจตสิกเมื่อเกิดขึ้นย่อมทำให้อารมณมาปรากฏเกิดขึ้น เป็น
ธรรมดาว่าเมื่อผัสสะไม่เกิดขึ้นการรับอารมณก็ไม่มีตามไปด้วย เช่น มีภาพ
มากมายที่มีอยู่ด้านหลังของเรา แต่การรับอารมณคือภาพที่ตั้งอยู่ด้านหลัง
ของเรานั้นย่อมไม่ปรากฏเลยเพราะผัสสะยังไม่เกิด ต่อเมื่อเราหันหน้าไปยัง
ภาพนั้นและเห็นภาพนั้น ผัสสะย่อมเกิดขึ้นและนำอารมณคือภาพนั้นมาสู่การ
รับรู้ ฉะนั้นจึงกล่าวว่าผัสสเจตสิกเมื่อเกิดขึ้นย่อมทำให้อารมณมาปรากฏเกิดขึ้น

๒. เวทนาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่รับรู้รสแห่งอารมณ์ คือรับรู้ว่าเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง(อุเบกขา) คือไม่สุข ไม่ทุกข์

เวทนาที่จัดไว้ ๓ คือ สุข ทุกข์ อุเบกขา และเวทนาที่จัดไว้เป็น ๕ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา อุเบกขาเวทนา อธิบายเวทนา ๕ ดังนี้

สุขเวทนา คือ ความสบายทางกาย การได้รับกระทบกับโณฏฐัพพารมณ์(เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง) ที่ดีพอเหมาะ ทำให้กายเป็นสุข มีความสบายทางกาย เช่น อยู่ในห้องปรับอากาศที่อุณหภูมิพอเหมาะสุขเวทนาทางกายก็เกิดขึ้นได้

ทุกขเวทนา คือ ความไม่สบายทางกาย ได้รับกระทบกับโณฏฐัพพารมณ์ที่ไม่พอดีไม่เหมาะทำให้กายเป็นทุกข์

โสมนัสเวทนา คือ ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ

โทมนัสเวทนา คือ ความไม่สบายทางใจ ความทุกข์ทางใจ

อุเบกขาเวทนา คือ ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ เป็นการรับรสอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข

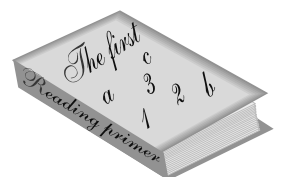

เป็นกลางๆ มีความสงบ ความสงบทางใจนี้ไม่มีปีติ ประกอบ พึงสังเกตว่าเมื่อรู้สึกเฉยๆ โดยที่ใจไม่มีปีติ ขณะนั้นใจเป็นอุเบกขา เกิดได้ทั้งกำลังทำกุศลและอกุศล เช่น รับประทานอาหารด้วยโลภะ รสชาติอาหารก็ไม่ได้ทำให้ชอบใจหรือไม่ชอบใจ ขณะนั้นจิตเป็นโลภะมีเวทนาเป็นอุเบกขา หรือการทำกุศล เช่น การใส่บาตรที่หน้าบ้านทุกวัน ซึ่งเป็นอารมณ์เดิมทุกๆ วัน บางครั้งจิตเป็นกุศลที่มีเวทนาเป็นอุเบกขา

สรุปว่า สุขเวทนาเกิดขึ้นประกอบกับจิตเพราะรับอารมณ์ที่ดี ทุกขเวทนาเกิดขึ้นประกอบกับจิตเพราะรับอารมณ์ที่ไม่ดี อุเบกขาเวทนาเกิดขึ้นประกอบกับจิตเพราะรับอารมณ์ที่เป็นกลางๆ

๓. สัญญาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่จำ เช่น เด็กเล็ก

จำ ก.ไก่ – ฮ.นกฮูก ผู้ใหญ่จำเรื่องราวต่างๆ ได้ เป็นต้น ทั้งคนและสัตว์จะจำใน ๖ สิ่ง คือ จำรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และจำเรื่องราวที่คิดนึกทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

๔. เจตนาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ตั้งใจ หรือการประมวลกุศลกรรมและอกุศลกรรมเอาไว้แล้วกระทำออกมาทางกาย วาจา ใจ สำเร็จเป็นบุญบาป เจตนาที่ได้กระทำสำเร็จแล้วในกุศลและอกุศล จะส่งผลให้เมื่อตายไปก็ต้องไปเสวยผลของกรรมที่ได้ทำไว้ คือ เจตนาในกุศลกรรมนำไปให้เกิดเป็นมนุษย์ เทวดา เจตนาในอกุศลกรรมนำไปเกิดในอบายภูมิ เจตนาเจตสิกจึงได้ชื่อว่าเป็น **กรรม** คือ การกระทำดี หรือไม่ดี นั้นเอง

๕. เอกัคคตาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ทำความตั้งใจให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว อารมณ์มี ๖ เช่น รูปารมณ์ เป็นต้น เอกัคคตาเจตสิกจะทำให้จิตตั้งมั่นไม่ซัดส่ายไปในภาวะต่างๆ เปรียบเหมือนการดำรงอยู่แห่งเปลวไฟของดวงประทีปในที่สงบ

๖. ชีวิตินทรีย์เจตสิก เป็นธรรมชาติที่หล่อเลี้ยงรักษานามธรรม คือ จิตและเจตสิกให้มีชีวิตอยู่ได้ ชีวิตินทรีย์มีความเป็นใหญ่ในกระแสจิตที่เป็นไปต่อเนื่อง ประดุจน้ำหล่อเลี้ยงดอกบัว

คำว่า **“ชีวิต”** มี ๒ อย่าง คือ ชีวิตนาม และ ชีวิตรูป **ชีวิตนาม** ได้แก่ ชีวิตินทรีย์เจตสิกนี้เอง ส่วนชีวิตรูปจะได้ศึกษาต่อไปในบทเรียนชุดที่ ๕ เรื่องรูปปรมาตถ์

๗. มนสิการเจตสิก เป็นธรรมชาติที่น้อมจิตใจไปสู่อารมณ์
มนสิการ มี ๓ อย่าง คือ

๗.๑ การน้อมไปในอารมณ์ ๕ มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เพื่อให้วิถีจิตเกิดขึ้นทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย คือ ปัญจทวารวิถี *เรียกว่า วิถีปฏิบัติบาทกมนสิการ*

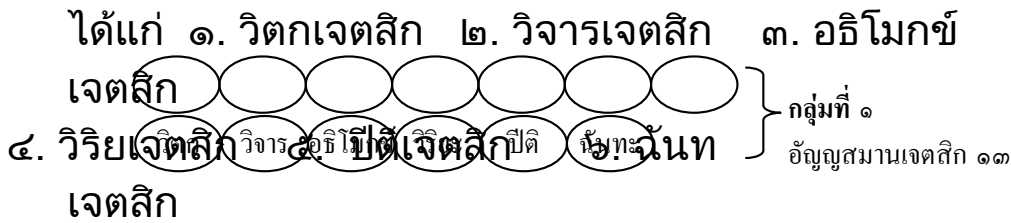
๗.๒ การน้อมไปในอารมณ์ที่เกิดทางใจ ซึ่งเรียกว่า ธรรมารมณ์ เพื่อให้วิถีจิตเกิดขึ้นทางใจ คือ มโนทวารวิถี *เรียกว่า ชวนปฏิบัติบาทกมนสิการ*

๗.๓ ทำให้อารมณ์เป็นไป หมายความว่า ทำให้เกิดกระแสจิตเป็นไปต่อเนื่องนับตั้งแต่เกิด คือ เมื่อไม่มีอารมณ์อื่นที่ชัดเจนกว่ามาปรากฏ ก็ทำให้เกิดกระแสจิตในอารมณ์เก่าได้ *เรียกว่า อารัมมณปฏิบัติบาทกมนสิการ*

สรุป สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗

เจตสิกทั้ง ๗ ดวง คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา
ชีวิตินทรีย์ มนสิการ เป็นเจตสิกที่เข้าปรุงแต่งจิตได้ทุกดวง จึงได้ชื่อว่า
สัพพจิตตสาธารณเจตสิก

ข. ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง เข้าปรุงแต่งจิตได้ไม่ทั่วไป

ปกิณณกเจตสิก แต่ละดวงมีลักษณะดังนี้

๑. วิตกเจตสิก คือ ความตรึก ลักษณะของวิตกนั้นเกิดขึ้นทำให้มีการ
ยกธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกันขึ้นสู่อารมณ์
แสดงข้อเปรียบเทียบลักษณะของวิตกไว้ว่า
บุรุษชาวบ้านบางคน เพราะอาศัยมิตรผู้เป็น
ราชวัลลภหรือมิตรผู้มีความสัมพันธ์กับ
พระราชินี จึงตามเข้าไปสู่พระราชวังได้นั้น
ใจ จิตเพราะอาศัยวิตกเจตสิก จึงย่างขึ้นสู่

อารมณ์ได้นั้น

วิตก ถ้าประกอบด้วยอกุศลจิต จัดเป็นมิจฉาสังกัปปะ จะตรึกใน
อกุศล เป็นเหตุให้อกุศลธรรมนั้นเจริญ ตั่งมั่น เพราะว่าการตรึก
นั้นเป็นเหตุให้อกุศลนั้นมีกำลังมาก

วิตก ถ้าประกอบด้วยกุศลจิต จัดเป็นสัมมาสังกัปปะ จะตรึกในกุศล
ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ ตั่งจิตไว้ในอารมณ์ที่เป็นกุศล พระผู้มีพระ

ภาคเจ้าทรงสรรเสริญถึงความที่เป็นกุศล โดยที่เป็นการดำริ (ตริก) ที่ตรงกับความจริง และเป็นความดำริ(ตริก)ที่จะพ้นไปจาก สິงสารวัฏ

๒. วิจารณ์เจตสิก เป็นธรรมชาติที่ตรอง พิจารณา อารมณฺ์ โดย

สภาวะธรรมของวิตกและวิจารณ์มีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน แต่วิตกจะมีสภาพ หยาบและเกิดขึ้นก่อน และทำให้จิตเข้าไปสู่อารมณฺ์ก่อน เปรียบเทียบดังนี้ วิตกเหมือนเสียงตีระฆัง วิจารณ์มีสภาวะละเอียด เกิดตามหลังและเป็นสภาวะที่ จิตติดตามอารมณฺ์ วิจารณ์จึงเหมือนเสียงครวญของระฆัง หรืออุปมา เช่น บุคคลเอามือข้างหนึ่งจับภาชนะที่เป็นสนิม เอามืออีกข้างหนึ่งขัดด้วยแปรง วิตกเปรียบเหมือนมือที่จับไว้ วิจารณ์เปรียบเหมือนมือที่ขัด

ความแตกต่างของวิตกและวิจารณ์ จะปรากฏชัดในฌานที่ ๑ และฌานที่ ๒ นักศึกษาจะได้ศึกษาในชุดบทเรียนที่ ๙ เรื่องสมถกรรมฐาน

๓. อธิโมกข์เจตสิก เป็นธรรมชาติของความตัดสินใจ เป็นภาวะที่จิต ตัดความสงสัยในอารมณฺ์ว่าเป็นเช่นนั้นเป็นเช่นนั้น แล้วก็ดำเนินไปตามที่ ตัดสินใจโดย

๔. วิริยะเจตสิก เป็นธรรมชาติที่เพียรพยายาม มีความอาจหาญใน การงาน บุคคลที่มีวิริยะจะเป็นผู้ที่สามารถทำงานต่างๆ ได้ ไม่ว่าจะงาน เล็กหรือใหญ่ไม่ว่าจะยากหรือง่าย จะไม่คำนึงถึงความลำบากของตน จะ ประคับประคองกายกับจิตอยู่เสมอเพื่อให้งานสำเร็จลุล่วงไปได้

ในบางครั้งจิตของคนเราเกิดความเบื่อ หน่ายท้อถอยในการทำความดี วิธีที่จะปลุกใจให้ทำ ความดีต่อไปนั้นให้พิจารณาถึง **สังเวควัตถุ ๘ ประการ** คือ ทุกข์ที่เกิดจากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทุกข์ที่จะต้องไปอยู่ในอบายภูมิทั้งสิ้น คือ นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉาน ถ้านึกถึงความทุกข์ที่รอ อยู่ข้างหน้ามากมาย จะเกิด **วิริยะ** เพียรพยายามที่จะ กระทำกุศลให้เกิดขึ้นทั้งทางกาย วาจา ใจ กุศลทาง กาย ทางวาจา ทำให้เราพ้นทุกข์โดยไม่ต้องไปเกิด ในอบายภูมิเท่านั้น ไม่สามารถให้พ้นไปจากทุกข์ คือ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ได้ แต่การทำกุศลทางใจ คือ การเจริญวิปัสสนา กรรมฐานตามแนวมหาสติปัฏฐาน ๔ นั้น ทำให้พ้นไปจากทุกข์ทั้งปวงได้

วิริยเจตสิกเมื่อเกิดร่วมกับอกุศลจิตก็เป็นมิจฉาวายามะ เพราะเพียรผิด
เมื่อเกิดร่วมกับกุศลจิตก็เป็นสัมมาวายามะ เพราะเพียรถูก

๕. ปีติเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ทำให้กายและจิตเกิดความเอิบอุ่ม มีความปลื้มใจ มีความปราโมทย์ ปีติเจตสิกเกิดขึ้นในขณะที่ทำบุญทำกุศล เจริญสมาธิ หรือในขณะที่ยินดีพอใจสิ่งใดสิ่งหนึ่งหลายๆ ปีติก็เกิดขึ้นได้

ลักษณะของปีติมี ๕ ประการ คือ

๑. ขุททกาปีติ ปีติเล็กน้อยเกิดขึ้นครั้งเดียวแล้วดับไป ทำให้ชนลุก
๒. ขณิกาปีติ ปีติชั่วขณะเกิดขึ้นเหมือนสายฟ้าแลบเป็นขณะๆ
๓. โอกกันติกาปีติ ปีติซึมซาบเกิดขึ้นในร่างกายแล้วแผ่กระจายเหมือนคลื่นกระทบฝั่งสมุทร
๔. อุพเพงคาปีติ ปีติมีกำลัง สามารถยังกายให้ฟูแล้วลอยไปในอากาศได้
๕. ผรณาปีติ ปีติซาบซ่านทั่วร่างกาย เหมือนสำลีสที่ชุ่มด้วยน้ำ

ข้อเปรียบเทียบระหว่าง ปีติกับสุข

ปีติ มีลักษณะ คือ มีความชุ่มชื่นในอารมณ์ **สุข** มีลักษณะ คือ มีการได้รสแห่งอารมณ์นั้น เปรียบเหมือนคนที่เดินทางไกลเหนื่อยล้า เมื่อพบเห็นน้ำ ปีติก็เกิดขึ้นมีความชุ่มชื่นยินดี เพราะได้เห็นน้ำ ถ้าเขาได้ดื่มน้ำก็จะเกิดสุข

๖. ฉันทเจตสิก เป็นธรรมชาติที่มีความปรารถนา คือปรารถนาในอารมณ์ต่างๆ มี รูป รส กลิ่น เสียง เป็นต้น ฉันทะถึงแม้จะมีความปรารถนาในอารมณ์ ก็ไม่ได้ปรารถนาด้วยความเพลิดเพลिनกำหนดและผูกพัน แต่ปรารถนาด้วยความต้องการจะให้สำเร็จประโยชน์นั้นๆ *อุปมาเหมือนนายขมังธนูของพระราชารู้ต้องการทรัพย์หรือเกียรติยศ ย่อมปรารถนาลูกศรจำนวนมาก ถึงแม้้นลูกศรที่ได้มาก็เพื่อการยิงออกไป ไม่ได้เก็บยึดรักษาลูกศรไว้เป็นของตน*

ข้อแตกต่างระหว่างฉันทะกับโลภะ

ฉันทะ มีการแสวงหาอารมณ์และมีความต้องการอารมณ์ แต่ไม่ยึดมั่นไม่ติดข้องใน

อารมณ์

โลภะ มีการแสวงหาอารมณ์ด้วย มีความต้องการอารมณ์ด้วย ทั้งยึดมั่นและติดข้อง

ในอารมณ์ด้วย

การเข้าใจฉันทะและโลภะให้ถูกต้อง เป็นการฝึกให้เข้าใจถูกต้องในนามธรรม ย่อมเป็นประโยชน์เมื่อไปเจริญวิปัสสนา เพื่อรู้นามและรูป การรู้จักนามก็ต้องรู้จักลักษณะของนาม การรู้จักรูปก็ต้องรู้จักลักษณะของรูป ฉะนั้นเมื่อศึกษาแล้วควรน้อมพิจารณาจิตใจของตนว่าขณะนี้เรามีนามธรรมชนิดใดเกิดขึ้น

เช่น ในขณะที่กำลังนั่งเจริญวิปัสสนา เรามีฉันทะที่จะเจริญวิปัสสนา หรือมีโลภะที่จะเจริญวิปัสสนา ถ้าพิจารณาแล้วเห็นว่าเรามีการแสวงหาอารมณ์และมีความต้องการอารมณ์ (แสวงหาอารมณ์เพื่อการปฏิบัติธรรม) และสังเกตดูว่าเรายึดมั่นติดข้องในอารมณ์นั้นหรือไม่ ถ้าไม่ติดในอารมณ์นั้น นั่นก็แสดงว่าเรามีฉันทะในการเจริญวิปัสสนา

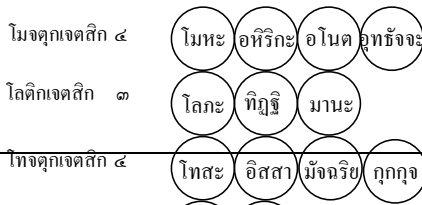
แต่ถ้าแสวงหาอารมณ์แล้วก็ชอบอารมณ์นั้น ชอบที่จะนั่งตรงที่เราเลือกแล้ว ไปนั่งที่อื่นไม่ได้ หรือใครๆ จะมานั่งตรงที่ๆ เราคิดว่าเป็นของเราไม่ได้ ไม่พอใจ ถ้าเป็นเช่นนี้ก็แสดงว่าสภาวะธรรมเป็นโลภะแล้ว เพราะโลภะมีการแสวงหาอารมณ์ด้วย มีความต้องการอารมณ์ด้วย ทั้งยึดมั่นและติดข้องในอารมณ์ด้วย

สรุป ปกิณณกเจตสิก ๖

ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง คือ วิตก วิจารณ์ อธิโมกข์ วิจารณ์ ปีติ ฉันทะ เป็นเจตสิกที่เข้าปรุงแต่งจิตได้ไม่ทุกดวง

เจตสิกกลุ่มที่ ๒

เจตสิกฝ่ายไม่ดี เรียกว่า อกุศลเจตสิก มี ๑๔ ดวง แบ่งออกเป็น ๕ กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ ๒
อกุศลเจตสิก ๑๔

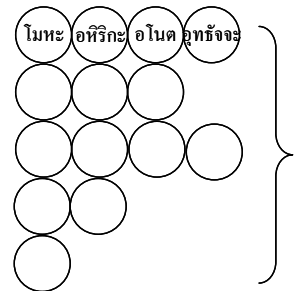
- ก. โมจตุกเจตสิก มี ๔ ดวง
- ข. โลติกเจตสิก มี ๓ ดวง
- ค. โทจตุกเจตสิก มี ๔ ดวง
- ง. ถิทุกเจตสิก มี ๒ ดวง
- จ. วิจิกิจณาเจตสิก มี ๑ ดวง

อกุศลเจตสิก เป็นเจตสิกที่ชั่ว บาบ หยาบ ไม่งาม ไม่ฉลาด อกุศลเจตสิกนี้เมื่อเข้าประกอบกับจิต จะทำให้จิตนั้นเป็นจิตชั่ว หยาบ เป็นบาป เป็นจิตที่ไม่ดี เศร้าหมอง เร่าร้อน ในบทเรียนชุดที่ ๒ และ ๓ ได้ศึกษาเรื่องจิตประเภทต่างๆ มีอกุศลจิต ๑๒ เป็นต้น เมื่อท่านได้ศึกษาเรื่องเจตสิกจากบทเรียนชุดนี้แล้วท่านจะทราบเหตุผลว่าทำไมจิตจึงเป็นอกุศลบ้าง กุศลบ้าง

ก. โมจตุกเจตสิก ๔ กลุ่มของความหลง

- ได้แก่ ๑. โมหเจตสิก ๒. อหิริกเจตสิก
- ๓. อโนตตปปเจตสิก ๔. อุทธัจจเจตสิก

โมจตุกเจตสิก ๔

๑. **โมหเจตสิก** เป็นธรรมชาติที่เป็นความหลง ความไม่รู้ความจริง ไม่รู้เรื่องทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ การดับทุกข์ หนทางที่จะดับทุกข์ โมหะเมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมทำให้ลุ่มหลง **โมหะจัดเป็นอวิชชาเพราะเป็นศัตรูกับวิชา หรือเพราะรู้แต่ในสิ่งที่ไม่ควรรู้ ไม่รู้ในสิ่งที่ควรรู้** เมื่อโมหะเกิดขึ้นย่อมปล้นกุศลจิต ปิดกั้นสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่อกุศลและปิดกั้นพระนิพพาน โมหะจัดเป็นมูลเป็นรากเหง้าแห่งอกุศลทั้งปวง

๒. **อหิริกเจตสิก** เป็นธรรมชาติที่ไม่ละอายต่อการประพฤติทุจริตอันเป็นสิ่งที่น่าละอาย จึงเป็นเหตุให้กระทำบาปอกุศลธรรมทั้งปวงได้ทั้งทางกาย วาจา ใจ อหิริกะนั้นเกิดขึ้นได้เพราะมีเหตุที่เป็นเหตุภายใน ๔ ประการ คือ

๒.๑

ไม่พิจารณาถึงชาติ

เช่น ไม่พิจารณาว่าเราเป็นผู้มีชาติสมบุรณ์ การประพฤติ
ทุจริตต่างๆ นี่เป็นการกระทำของพวกคนเลวคนต่ำทราม
บุคคลเมื่อไม่พิจารณา จึงทำอกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่างใดอย่าง
หนึ่งให้สำเร็จได้ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่ ทางกาย ๓ คือ ฆ่า
สัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดทางกาม ทางวาจา ๔ คือ โกหก
ส่อเสียด คำหยาบ เพ้อเจ้อ ทางใจ ๓ คือ เพ็งเล็งอยากได้
พยาบาท มิจฉาทิฎฐิ

ไม่พิจารณาถึงวัย

เช่น ไม่พิจารณาว่าเราเป็นผู้อยู่ในวัยกลางคน , วัยสูงอายุ
การทำความชั่วทั้งหลายไม่ควรเกิดขึ้นกับคนวัยเช่นเรา นี้ เมื่อ
ไม่พิจารณาเช่นนี้จึงทำอกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่างใดอย่างหนึ่ง
ให้สำเร็จได้

ไม่พิจารณาถึงความแก่ล้า

เช่น ไม่พิจารณาว่าเราเป็นผู้ที่แก่ล้า , มีความสามารถ
การประพฤติความชั่วเป็นการกระทำของคนที่ไม่
มีความสามารถ เมื่อไม่พิจารณาเช่นนี้จึงทำอกุศลกรรมบถ ๑๐
อย่างใดอย่างหนึ่งให้สำเร็จได้

๒.๔

ไม่พิจารณาถึงความคงแก่เรียน

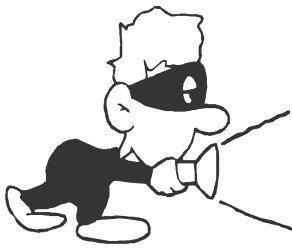
เช่น ไม่พิจารณาว่าเราเป็นผู้มีการศึกษาทั้งทางโลกและทาง
ธรรม การทำความชั่วนี้เป็นการกระทำของคนอันธพาล
ไม่ใช่การกระทำของคนฉลาด เมื่อไม่พิจารณาว่าการกระทำ
ความชั่วเช่นนี้ไม่สมควรแก่ผู้คงแก่เรียนผู้ฉลาดเช่นเรา จึงทำ
อกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่างใดอย่างหนึ่งให้สำเร็จได้

๓. **อนัตตตปฺปะเจตสิก คือธรรมชาติที่ความไม่เกรงกลัวต่อการ
ประพฤติทุจริต** อันเป็นสิ่งที่น่าเกรงกลัว จึงเป็นเหตุให้กระทำบาปอกุศล
ธรรมทั้งปวงได้ทั้งทางกาย วาจา ใจ

อนัตตตปฺปะเกิดขึ้นได้เพราะมีเหตุที่เป็นเหตุภายนอก ๒ ประการ คือ

๓.๑ ไม่เกรงกลัวต่อการติเตียนของผู้อื่นจึงทำ
อกุศลกรรมบถต่างๆ ให้ประจักษ์
แก่สายตาของผู้อื่นได้

๓.๒ ไม่เกรงกลัวต่ออบาย มี นรก เปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน
บุคคลเมื่อไม่กลัว
ภัยในอบาย จึงทำอกุศลกรรมบถต่างๆ ให้ประจักษ์แก่
สายตาของผู้อื่นได้

ข้อเปรียบเทียบระหว่างอหิริกะ และอนัตตตัปปะ

อหิริกะ คือ ความไม่ละอายต่อบาป

อนัตตตัปปะ คือ ความไม่เกรงกลัวต่อผลของบาป

ผู้ไม่มีหิริยอมไม่เกลียดบาป เหมือนสุกรไม่เกลียดอุจจาระ
ผู้ไม่มีโอดตัปปะยอมไม่กลัวบาป เหมือนต๊กแตนไม่กลัวไฟจึงพากันบินเข้าหา
กองไฟ

๔. **อุทัจจเจตสิก เป็นธรรมชาติที่มีความฟุ้งซ่าน ความไม่สงบใจ** มี
ความพลุ่งพล่านไปในอารมณ์ จิตที่มีอุทัจจเจตสิกปรุงแต่งจะมีสภาพ
เหมือนกับขี้เถ้าที่ฟุ้งกระจายเพราะถูกลมพัด

สภาวะธรรมของโมจตุกกะเจตสิก ๔ ที่ปรากฏ มีข้อสังเกตได้
ดังนี้

ขณะใดที่จิตเป็นอกุศล ฟังทราบว่าจะขณะนั้น **มีโมหะ(อวิชชา)**
คือ ความไม่รู้เกิดขึ้น และมีอหิริกะคือความไม่ละอายเกิดขึ้น
และมีอนัตตตัปปะคือความไม่เกรงกลัวต่อบาปเกิดขึ้น และมี
อุทัจจจะคือความฟุ้งซ่านกระวนกระวายใจ เกิดขึ้นร่วมกันทั้ง
หมดแล้ว

เมื่อศึกษาลักษณะต่างๆ ของเจตสิกฝ่ายอกุศลนี้แล้ว จึง
ควรฝึกพิจารณา ฝึกสังเกต ก็จะพบความจริงของสภาวะธรรม
ได้ด้วยตนเอง ถ้าพิจารณาได้ถูก สังเกตได้ชัดแจ้งตรงกับ
ความจริงที่กำลังปรากฏ ก็นับว่าท่านกำลังเจริญวิปัสสนา ถ้า
ปัญญาที่รู้เห็นตามความเป็นจริงนี้ปรากฏเกิดขึ้นกับท่านอยู่
เรื่อยๆ เสมอๆ วันหนึ่งท่านก็จะหลุดพ้นจากการยึดมั่นถือมั่นใน

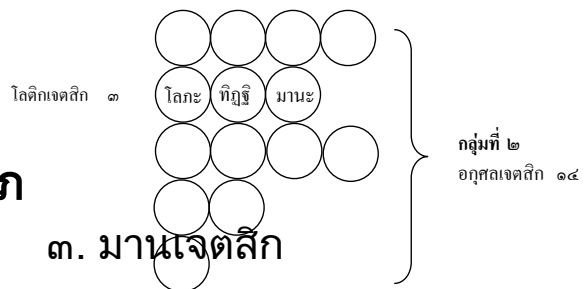
รูปนาม เพราะท่านได้เห็นความจริงของรูปนามได้ด้วยตัวท่าน
เองแล้ว

สรุป โมจตกเจตสิก ๔

โมหะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุทธัจจะ เป็นเจตสิกที่เป็นสาธารณะแก่
อกุศลจิต ๑๒ ทั้งหมด และโมจตกเจตสิกทั้ง ๔ นี้ ก็เกิดรวมได้ในคราว
เดียวกันพร้อมกันทั้งหมด ๔ ดวง

ข. โลกิกเจตสิก ๓ กลุ่มของความโลก

ได้แก่ ๑. โลกเจตสิก ๒. ทิฏฐิเจตสิก ๓. มานเจตสิก

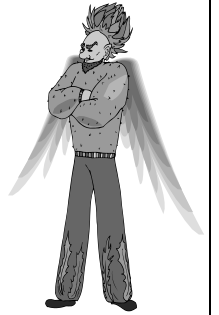
๑. โลกเจตสิก เป็นธรรมชาติที่โลก อยากรู้ได้ ในอารมณ์ ๖ และมีความ
ติดข้องในอารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เช่น ความรักของ
ชายหนุ่มหญิงสาว ความพอใจในความสวยงามของเรือนร่าง ในน้ำเสียง
อุปมาแม่น้ำที่มีกระแสเชี่ยวขยอไหลไปสู่มหาสมุทร ฉันทิ อกุศลธรรมคือ
โลภะก็ฉันทันนั้น ยอมนำพาไปสู่อบายอย่างเดียว

โลภะนั้นมีลักษณะที่ละเอียดอ่อนจนบางครั้งไม่ทราบเลยว่าโลภะกำลัง
เกิดขึ้น เช่น ความเยอใย ความหวังใย ความผูกพัน ความหวัง ความกระหยิ่ม
ใจ เหล่านี้ถ้าพิจารณาดีๆ จะพบว่าโลภะเป็นเหตุอยู่ด้วย ฉะนั้น โลภะ จึงเป็น
ส่วนของโอฆะ โยคะ คันถะ อุปาทาน นิเวรณ อณูสัย (รายละเอียดจะศึกษา
ในบทเรียนชุดที่ ๘)

๒. ทิฏฐิเจตสิก ในฝ่ายอกุศลนี้มุ่งหมายถึง มิจฉาทิฏฐิ คือ ภาวะของ
จิตใจที่เห็นผิดไปจากความจริง มีความเห็นที่แย้งต่อความสัมมาทิฏฐิ เช่น
เห็นว่าบุญบาปไม่มี ทำบุญทำบาป ไม่มีผลไม่ต้องรับผล บุคคลที่มีมิจฉาทิฏฐิ
จะมีความยึดมั่นในความเห็นผิดนั้นว่าถูก

เหตุเกิดของมิจฉาทิฏฐิ

๑. การได้ฟังอสังขธรรม
๒. การมีมิตรชั่ว
๓. ไม่อยากฟังธรรมของพระอริยะเจ้า
(หรือไม่อยากฟังธรรมที่เป็นคำสั่งสอนของพระ
พุทธองค์)
๔. มือโยนิโสมนสิการ

๓. **มานเจตสิก** คือ ความถือตน ความทะนงตน มักจะเอาตนเองเข้าไปเปรียบเทียบกับคนอื่นเสมอว่า ตนมีชาติ โคตร สกุล ทรัพย์ สมบัติ ศิลปวิทยา การงานหรือ **ความฉลาดที่เหนือกว่าคนอื่นบ้าง** เสมอกับคนอื่นบ้าง หรือต่ำกว่าคนอื่นบ้าง ความคิดเช่นนี้ทำให้จิตใจว่า უნขาดความสงบ ไม่เป็นที่ตั้งของกุศล เมื่อเกิดในภพใหม่ชาติใหม่จะเกิดในตระกูลที่ต่ำต้อย เช่น ขอทาน

สรุป โลกเจตสิก ๓

โลกเจตสิก ๓ คือ **โลภเจตสิก ทิฏฐิเจตสิก มานเจตสิก** ทั้ง ๓ ดวงนี้จะประกอบด้วยจิตดังนี้

โลภเจตสิกจะประกอบในโลภมูลจิต ๘ คือ ในขณะที่ใดที่บุคคลมีความยินดีพอใจในกามคุณอารมณ์ ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส ขณะนั้น โลภเจตสิกก็เกิดประกอบในจิตแล้ว

ส่วนทิฏฐิเจตสิกจะประกอบกับโลกทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ คือ ในขณะที่บุคคลมีความยินดีพอใจในกามคุณอารมณ์ด้วยตนเอง ก็จะมีโลภเจตสิก และทิฏฐิเจตสิกประกอบกับจิต เช่น นึกอยากทานอาหารที่มีรสอร่อยถูกใจ

มานเจตสิกจะประกอบกับโลกทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ เป็นบางครั้ง

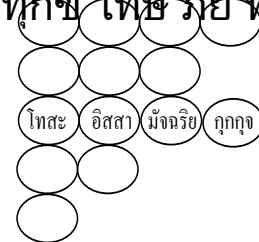
ค. โทจตุกเจตสิก ๔ กลุ่มของความโกรธ

เจตสิกกลุ่มนี้จะเข้าประกอบกับจิตที่มีความดุร้าย ประทุษร้าย ทำให้เกิดความทุกข์ความเดือดร้อนทั้งตนเองและผู้อื่น เป็นทุกข์ โทษภัยทั้งในปัจจุบัน และอนาคต

โทจตุกเจตสิกมี ๔

- คือ ๑. โทสเจตสิก ๒. อิศสาเจตสิก
๓. มัจฉริยเจตสิก ๔. กุกกุจจเจตสิก

โทจตุกเจตสิก ๔

กลุ่มที่ ๒

อกุศลเจตสิก ๔๔

๑. โทสะเจตสิก คือธรรมชาติที่เป็นเหตุให้ประทุษร้าย คับแค้นใจ ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐีมีเงิน คนยากจนเข็ญใจ เทวดา หรือสัตว์เดรัจฉาน เมื่อถูกความโกรธเข้าครอบงำจิตใจแล้ว ย่อมเป็นคนหยาบช้ำกักขฬะ ขาดความเมตตาปราณี มีความดุร้ายเหมือนอสรพิษ ผู้ใดสะสมความโกรธบ่อยจะทำให้ขาดความสุขในชีวิต เกิดโรคภัยไข้เจ็บ เบียดเบียน และความโกรธนั้นย่อมส่งผล เมื่อตายลงย่อมไปเสวยผลของความโกรธในนรก

เหตุเกิดของโทสะมี ๓ ประการ

	อดีต	ปัจจุบัน	อนาคต
โทสะเกิดได้ เพราะ	๑. เขาได้ทำความเสื่อมเสียให้แก่เราแล้ว	๒. เขากำลังทำความเสื่อมเสียให้แก่เรา	๓. เขากำลังทำความเสื่อมเสียให้แก่เรา
โทสะเกิดได้ เพราะ	๔. เขาได้ทำความเสื่อมเสียให้แก่ผู้ที่เรารักแล้ว	๕. เขากำลังทำความเสื่อมเสียให้แก่ผู้ที่เรารัก	๖. เขากำลังทำความเสื่อมเสียให้แก่ผู้ที่เรารัก
โทสะเกิดได้ เพราะ	๗. เขาได้ทำคุณประโยชน์ให้แก่ผู้ที่เราเกลียดแล้ว	๘. เขากำลังทำคุณประโยชน์ให้แก่ผู้ที่เราเกลียด	๙. เขากำลังทำคุณประโยชน์ให้แก่ผู้ที่เราเกลียด

๒. อิสสาเจตสิก คือธรรมชาติที่มีความริษยา ความเกลียดกันเกลียดในลาภ สักการะ ที่เกิดขึ้นกับบุคคลอื่น เกลียดในการทำมาหากิน ความนับถือ การกราบไหว้ การบูชา ที่บุคคลกระทำกับคนอื่น ๆ แต่ไม่กระทำกับตนเอง ความอิจฉาหรืออิจฉานี้เกิดขึ้นได้แม้เพียงได้ทราบว่าบุคคลอื่นได้ดีมีสุขก็ทำให้เกิดอิจฉาได้ อิสสานี้เป็นเครื่องผูกสัตว์ไว้ไม่ให้พ้นไปจากสังสารวัฏ ที่เรียกว่า **อิสสาสังโยชน์** ทำให้ต้องเวียนเกิดเวียนตายในภพน้อยภพใหญ่ในวัฏสงสารอันยาวนาน

๓. มัจฉริยเจตสิก คือ ธรรมชาติที่ตระหนี่ หวงแหน ความเห็นแก่ตัว ความมีใจแคบ ความไม่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ บุคคลที่มีความตระหนี่หวงแหน

นอกจากตนเองไม่ทานแล้วยังห้ามไม่ผู้อื่นให้ทาน มัจฉริยะเมื่อเกิดประกอบกับจิต จะทำให้บุคคลนั้นเป็นผู้มีจิตใจคับแคบ ไม่มีใจที่จะอนุเคราะห์กับใครๆ บุคคลที่มีความตระหนี่จะไม่อยากให้อะไรของๆตนกับใครๆ อยากแต่จะรับของๆคนอื่น

มัจฉริยะ หรือ ความตระหนี่มี ๕ อย่าง คือ

๓.๑ ความตระหนี่ที่อยู่ เช่น มีญาติเดินทางมาจากต่างจังหวัดขอพักอาศัยสัก ๒- ๓ วันก็

ไม่ให้อาศัย

แต่การไม่ให้บุคคลที่ทาศิล ผู้มักทำ

ความเดือดร้อน มาอยู่อาศัย ไม่ใช่อาวาส

มัจฉริยะ

๓.๒ ความตระหนี่ตระกูล เป็นการหวงสกุล เช่น ไม่ยอมให้คนอื่นร่วมใช้กลัวคนอื่นจะมา

ทำให้ตระกูลตกต่ำไป

๓.๓ ความตระหนี่ลาภ เช่น การที่บุคคลใดได้รับลาภสักการะ รับประทานอาหาร เมื่อเราทราบข่าวก็ไม่ยินดีในลาภของเขา และยังคงคิดว่าขอให้เขาไม่ได้ลาภนั้นๆ

๓.๔ ความตระหนี่วรรณะ วรรณะ มี ๒ อย่าง ๑) ตระหนี่ผิวพรรณ ๒) ตระหนี่ในคุณความดี

๓.๔.๑ บุคคลใดมีผิวพรรณงาม มีสีระงาม ผู้ที่ตระหนี่ใน

ผิวพรรณก็จะไม่ชื่นชม

๓.๔.๒ บุคคลใดมีคุณความดี ผู้ที่ตระหนี่ในคุณความดีก็ไม่

ปรารภนาที่จะสรรเสริญคุณความดีของคนอื่น

๓.๕ ความตระหนี่ธรรม ธรรม หมายถึงปริยัติธรรม และปฏิบัติธรรม บุคคลที่ตระหนี่ใน

ธรรมจะไม่ปรารภนาจะให้ผู้อื่นรู้ธรรมที่ตนได้รู้แล้วมีความหวงแหนไว้เฉพาะตน แต่การที่ไม่ให้ธรรมะกับบุคคลที่จักทำลายธรรม

จักทำกรรมให้เสื่อมเสีย อย่างนี้ไม่จัดเป็นผู้
ตระหนักรวม

ผลแห่งมัจฉริยะมี ๕ ดังนี้

๑. ตระหนี่ที่อยู่อาศัย จะต้องถูกเผาอยู่ในเรือนเหล็กแดง
๒. ตระหนี่ตระกูล จะเป็นผู้มีลาภน้อย
๓. ตระหนี่ลาภ จะบังเกิดในนรกคุณ
๔. ตระหนี่วรรณะ เมื่อเกิดมาทุกภพทุกชาติจะไม่มีควม
สวยงามและไม่ได้รับการสรรเสริญ
๕. ตระหนี่ธรรม จะบังเกิดในนรกถ่านเพลิง

๔. กุกกัจเจตสิก คือธรรมชาติที่มีความเดือดร้อน
ใจในบาปที่ตนได้ทำไว้ และความดีที่คิดว่าจะทำแต่ยัง
ไม่ได้ทำ รวมทั้งการคิดว่าสิ่งนี้ควรทำแต่ไม่ทำ สิ่งนี้ไม่
ควรทำแต่ได้ทำไปแล้ว เช่น ต้องการจะถือศีลทุกวันพระ
แต่ก็ละเลยไม่ทำตามที่ตั้งใจ ก็จะหวนคิดถึงแล้วเกิด
ความวิตกกังวลใจ มีความเดือดร้อนใจในภายหลัง มี
ความเศร้าโศกถึงกรรมชั่วที่ได้ทำแล้ว และกรรมดีที่
ยังไม่ได้ทำ

สรุป โทสเจตสิก ๔

โทสเจตสิก อิศสาเจตสิก มัจฉริยะเจตสิก กุกกัจเจตสิก ทั้ง ๔ นี้
เฉพาะโทสเจตสิกจะเข้าประกอบกับโทสมูลจิต ๒ ดวงเสมอ ส่วนเจตสิกที่
เหลืออีก ๓ จะเกิดประกอบกับจิตได้บางครั้งบางคราวตามลักษณะของ
เจตสิก

เช่น นายกริธา กับนายถอยทัฬทำงานที่เดียวกัน เมื่อนายกริธา ได้
เลื่อนตำแหน่ง เป็นเหตุทำให้ นายถอยทัฬ เกิดความอิจฉาและคิดวางแผน
กลั่นแกล้งนายกริธา กรณีนี้ จิตของนายถอยทัฬมีโทสเจตสิกและอิสสา
เจตสิกเกิดประกอบในโทสมูลจิต (แต่ไม่มีมัจฉริยะเจตสิก และกุกกัจเจตสิก
เข้าประกอบ)

ง. ถิทุกเจตสิก กลุ่มของความหดหู่ท้อถอย เจตสิกกลุ่มนี้มี ๒ ดวง คือ

๑. ถินเจตสิก คือ ธรรมชาติที่หดหู่ท้อถอยไม่อยากจะทำคุณงามความดี หรือเพียรพยายาม ในการงานต่างๆ เช่น การอ่านหนังสือหรือปฏิบัติธรรมจะเกิดความเบื่อหน่าย บอกไม่ถูกว่าเพราะอะไร บางครั้งตั้งใจเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ๑ สัปดาห์ แต่เกิดความท้อแท้เบื่อหน่ายจนทนไม่ไหวต้องออกจากกรรมฐาน เป็นเพราะมีความท้อถอยไม่อยากจะทำคุณงามความดี เป็นต้น

๒. มิทธเจตสิก คือ ธรรมชาติที่เชื่องซึม ง่วงเหงา หาวนอน ความรู้สึกง่วงซึมนี้ทำให้หลับได้ไม่ว่าจะทำอะไรอยู่ที่ไหน ความง่วงเหงานี้ทำให้เกียจคร้าน ทำอะไรก็ไม่สำเร็จ ฉะนั้น เมื่อมิทธเจตสิกเกิดขึ้นประกอบกับจิตแล้ว จึงขวางกั้นกุศลธรรมทั้งหลายไม่ให้เกิดขึ้นในจิตใจ เหมือนกับทำนบกั้นน้ำไว้นอกนา ทำให้ต้นข้าวไม่ได้รับความชุ่มชื้นจากน้ำ

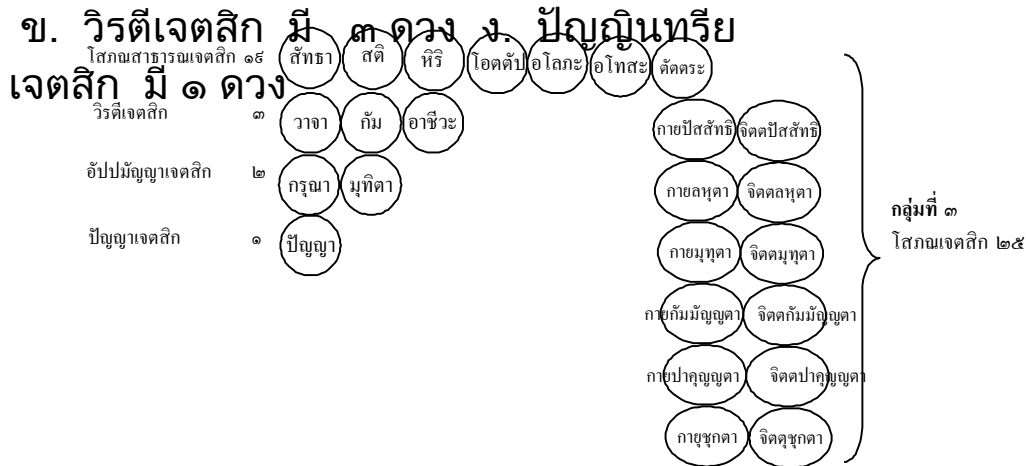
สรุป เจตสิก ๒ ดวงนี้ รวมเรียกว่า ถินมิทธนิวรณ์ก็ได้ เป็นธรรมที่เป็นเครื่องกั้นความดี เป็นเจตสิกที่ขัดขวางต่อความเจริญก้าวหน้าในด้านความคิดและการกระทำทั้งปวง เจตสิกทั้ง ๒ ดวงนี้ จะเกิดพร้อมกันเข้าประกอบในจิตของบุคคลที่มีจิตใจไม่เข้มแข็ง

จ. วิจิกิจณาเจตสิก กลุ่มของความล่งเลสงสัย เจตสิกกลุ่มนี้มี ๑ ดวง คือ

วิจิกิจณาเจตสิก คือธรรมชาติของความสงสัย ล่งเล ไม่แน่ใจ เป็นเจตสิกที่เมื่อเกิดขึ้นกับจิตของบุคคลแล้ว ทำให้จิตใจเกิดความล่งเลสงสัยในคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ สงสัยในชาติอดีต สงสัยในชาติอนาคต สงสัยทั้งอดีตและอนาคตชาติ สงสัยในเหตุและผลของกรรม ความสงสัยเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการทำความดีทั้งหลาย ทำให้ความดีที่ทำอยู่เกิดความชะงักงันไม่ก้าวหน้าต่อไป จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่เราควรมีความรู้ความเข้าใจในสภาพธรรมที่กำลังเกิดขึ้นนี้ให้ดีว่า สิ่งนี้คือมารของความดี มารของมรรคผลนิพพาน

เจตสิกกลุ่มที่ ๓ เรียกว่า โสภณเจตสิก เจตสิกฝ่ายดี

แบ่งเป็น ๔ กลุ่ม คือ ก. โสภณสาธารณเจตสิก มี ๑๙ ดวง ค. อัปปมัญญาเจตสิก มี ๒ ดวง

โสภณเจตสิก มี ๒๕ ดวง เป็นเจตสิกฝ่ายดีงาม จะเข้าประกอบจิตปรุงแต่งจิตเฉพาะจิตที่เป็นกุศลเท่านั้น หรือเกิดขึ้นในขณะที่จิตใจของคนที่ทำดี พุทธดี คิดดี มีการทำทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้น มีรายละเอียดดังนี้

ก. โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง

โสภณสาธารณเจตสิกทั้ง ๑๙ ดวงนี้ จะเข้าประกอบกับจิตที่เป็นกุศล เช่น ให้ทาน รักษาศีล เจริญสมถกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐาน โสภณสาธารณเจตสิกจะเกิดประกอบกับโสภณจิต (โสภณจิต ได้ศึกษามาแล้วในบทเรียนชุดที่ ๓ ตอนที่ ๑ ขอให้นักศึกษาอ่านบททวนเพื่อความเข้าใจอีกครั้ง) โสภณจิตได้แก่ มหากุศลจิต ๘ มหาวิปากจิต ๘ มหาภิกขิต ๘ รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปาวจรจิต ๑๒ และ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ ดวง

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. **ศรัทธา** เป็นธรรมชาติที่มีความเชื่อ มีความเลื่อมใส เมื่อศรัทธาเกิดขึ้นแล้วย่อมเสมือนเป็นหัวหน้านำไปสามารถให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาได้ ทำให้จิตใจผ่องใสไม่ขุ่นมัว ศรัทธาเป็นธรรมชาติที่เป็นฝ่ายกุศลธรรมฝ่ายเดียวเท่านั้น

๒. **สติ** เป็นธรรมชาติที่มีความระลึกได้ สติจะระลึกและใคร่ครวญธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลและไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล และรู้ว่าสิ่งใดเป็นประโยชน์เกื้อกูล (กุศลธรรม) สิ่งใดเป็นธรรมที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล (อกุศลธรรม) แล้วสามารถเลือกสิ่งที่เป็นกุศลธรรม ละทิ้งอกุศลธรรมได้ สติที่เป็นสัมมาสติเป็นส่วนหนึ่งแห่งองค์มรรคด้วย ดังนั้น สัมมาสติคือความระลึกชอบ จะสามารถนำไปออกห่างจากทุกข์ได้ สติเปรียบเหมือนเสาเขื่อนเพราะตั้งมั่นในอารมณ์ และเหมือนนายประตูเพราะคอยรักษาจักขุนทรีย์ โสตินทริย เป็นต้น ไว้ได้ กล่าวคือเมื่อสติเกิดขึ้นได้ขณะดู ฟัง เป็นต้น ก็จะไม่ทำให้อกุศลธรรมทั้งปวงเกิดขึ้นเพราะมีการเห็น การได้ยินนั่นเองเป็นเหตุ เพราะมีสตินั่นเองเป็นผู้รักษาเหมือนนายประตูที่คอยตรวจตราผู้ที่จะผ่านไปมา

๓. **หิริ** เป็นธรรมชาติที่มีความละอายต่อการประพฤตินุจริต อันเป็นสิ่งที่น่าละอาย ละอายต่อการประกอบอกุศลกรรมทั้งปวง ละอายต่อการทำความชั่วทั้งทางกาย วาจา ใจ ทั้งในที่ลับและที่แจ้ง

๔. **โอตตัปปะ** (อ่านว่า โอต-ตัป-ปะ) เป็นธรรมชาติที่มีความเกรงกลัวต่อการประพฤตินุจริต อันเป็นสิ่งที่น่าเกรงกลัว สะดุ้งกลัว หวั่นเกรงต่อบาป เมื่อคิดจะกระทำความชั่วไม่ว่าจะเล็กน้อยหรือมาก เมื่อเกิดความเกรงกลัวต่อผลของบาปนั้น ก็จะหยุดการทำชั่ว

หิริ และ โอตตัปปะ มีสภาพที่คล้ายกัน จะเปรียบเทียบธรรมทั้ง ๒ ประการนี้ ดังนี้

หิริ	โอตตัปปะ
๑. หิริมีเหตุภายใน คือ เมื่อหิริเกิดขึ้นในใจ ทำให้เกิดความละอายต่อบาป เช่น เมื่อพิจารณาถึงชาติ วย ความแก่ ล้า ความคงแก่เรียนแล้ว ก็เกิดความละอายในการทำบาป	๑. มีเหตุภายนอก ทำให้เกิดความเกรงกลัวต่อบาป เช่น พิจารณาว่า ถ้าเราทำกรรมชั่ว เราจักต้องถูกตีเตียนจากสังคม

<p>๒. หิริมีตนเป็นใหญ่ ทำให้เกิดความละอายต่อบาป เช่นคิด ตักเตือนตัวเองว่าการกระทำความชั่วนี้ไม่สมควรแก่คนอย่างเรา</p>	<p>๒. มีโลกเป็นใหญ่ ทำให้เกรงกลัว ไม่ทำกรรมชั่วเพราะในโลกนี้เทวดา หรือ คนที่จะล่วงรู้กรรมชั่วของเรามีอยู่</p>
<p>๓. หิริ คือ ความละอายบาป บุคคลไม่ทำกรรมชั่วเพราะละอายในการทำกรรมชั่วนั้น</p>	<p>๓. โอดตปปะ คือ ความเกรงกลัวบาป บุคคลไม่ทำกรรมชั่วเพราะเกรงกลัวต่อโทษภัย ที่จะได้รับ กลัว ตำรวจจับ กลัวตกนรก</p>

๕. **อโลภะ** เป็นธรรมชาติที่ไม่โลภ ไม่ติดใจในกามคุณอารมณ์ ไม่กำหนดยินดีในอารมณ์ ไม่หวังแทนในทรัพย์และคุณความดี สภาพของอโลภะที่มีความไม่ติดอยู่ในอารมณ์นั้นเปรียบเหมือนหยาดน้ำที่ไม่ติดอยู่บนใบบัว

๖. **อโทสะ** เป็นธรรมชาติที่ไม่มีความดุร้าย ไม่แค้นเคือง ไม่อาฆาต มีความอดทนต่อเหตุที่ทำให้เจ็บใจ มีความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข

๗. **ตัดตรมฉฉัตตตา** (อ่านว่า ตัด-ตระ-ระ-มัด-ชัด-ตะ-ตา) เป็นธรรมชาติที่เป็นกลางที่ทำให้จิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นพร้อมกันในขณะนั้น ทำกิจของตนๆ โดยสม่ำเสมอ เหมือนสารภีผู้วางเฉยต่อม้าอาชาไนยที่วิ่งเรียบไป ฉะนั้น

๘.-๙. **กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ** (อ่านว่า กา-ยะ-ปัต-สัด-ธิ, จิต-ตะ-ปัต-สัด-ธิ) **กายปัสสัทธิ** เป็นธรรมชาติที่ทำความสงบให้เจตสิกชั้น ๓ (เวทนาชั้น ๓ สัญญาชั้น ๓ สังขารชั้น ๓) เช่น ขณะที่ใส่บาตรความทุกข์ใจที่เคยมีมาก่อนก็สงบไป การปรุงแต่งจิตใจในขณะนั้นก็ไปเป็นในการงานกุศล สงบจากความเร่าร้อน **จิตตปัสสัทธิ** เป็นธรรมชาติที่ทำความสงบให้จิต (วิญญาณชั้น ๓) ในการงานอันเป็นกุศล

เจตสิกทั้ง ๒ ดวงนี้ มีลักษณะ คือ เมื่อเกิดขึ้นประกอบกับจิตแล้วทำให้จิตและเจตสิกสงบจากความเร่าร้อน คือมีหน้าที่กำจัดความเร่าร้อนออกไปเสีย

๑๐.-๑๑. **กายลหุตา จิตตลหุตา** **กายลหุตา** เป็นธรรมชาติที่ทำความเบาให้เจตสิกชั้น ๓ ในการงานอันเป็นกุศล **จิตตลหุตา** เป็นธรรมชาติที่ทำความเบาให้จิต ในการงานอันเป็นกุศล

เจตสิกทั้ง ๒ ดวงนี้ มีลักษณะ คือ การทำให้จิตและเจตสิกนี้บรรเทาจากความหนัก เมื่อเจตสิกนี้เกิดขึ้นมีหน้าที่กำจัดความหนักของจิตและเจตสิก ฉะนั้น กายลหุตาและจิตตลหุตาเจตสิกนี้ จึงหมายถึงอาการแห่งภาวะที่เบา ความเบาที่มีความหมายว่า ธรรมเหล่านี้เปลี่ยนไปได้เร็ว คือ สามารถเปลี่ยนโดยฉับพลันจากภาวะที่จิตยังหนักอยู่ด้วยเพราะมีกิเลส ไปเป็นสภาพจิตที่เป็นกุศลได้ทันที เช่น ในขณะที่จิตมีถิ่นมิทธะ (หดหู่ท้อถอย) เข้าครอบงำ เมื่อกายลหุตาจิตตลหุตาเข้าประกอบกับจิตที่เป็นมหากุศลแล้ว ก็สามารถขบไล่ความหดหู่ความง่วงนอนนั้นให้หมดไปได้ในขณะนั้น

๑๒.-๑๓. **กายมุตตา จิตตมุตตา** *กายมุตตา* เป็นธรรมชาติที่ทำความอ่อนนให้เจตสิกชั้น ๓ ในการงานอันเป็นกุศล *จิตตมุตตา* คือ ธรรมชาติที่ทำความอ่อนนให้จิต ในการงานอันเป็นกุศล ทำให้จิตอ่อนโยนรับอารมณ์อันเป็นกุศลได้ง่าย เจตสิกทั้ง ๒ ดวงนี้ มีลักษณะคือ ทำให้จิตและเจตสิกสงบจากความกระด้าง มีหน้าที่ยับยั้งทำให้ความกระด้างของจิตและเจตสิกไม่ให้เกิดขึ้น

๑๔.-๑๕. **กายกัมมัถฺยญตา จิตตกัมมัถฺยญตา** (*อ่านว่า กา-ยะ-กัม-มัน-ยะ-ตา*) *กายกัมมัถฺยญตา* เป็นธรรมชาติที่ทำความเหมาะสมแก่การงานทำให้เจตสิกชั้น ๓ ในการงานอันเป็นกุศล *จิตตกัมมัถฺยญตา* เป็นธรรมชาติที่ทำความเหมาะสมแก่การงานอันเป็นกุศลให้จิต เจตสิกทั้ง ๒ ดวงนี้ มีลักษณะคือ มีการทำให้จิตและเจตสิกเข้าสู่สภาวะที่สงบจากความที่ไม่ควรแก่การงาน มีหน้าที่คือ กำจัดความไม่ควรแก่การงานของจิตและเจตสิก

๑๖.-๑๗. **กายปาคฺคญญตา จิตตปาคฺคญญตา** (*อ่านว่า กา-ยะ-ปา-คน-ยะ-ตา*) *กายปาคฺคญญตา* เป็นธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกชั้น ๓ คล่องแคล่วต่อการงานอันเป็นกุศล *จิตตปาคฺคญญตา* เป็นธรรมชาติที่ทำให้จิตคล่องแคล่วในการงานอันเป็นกุศล เจตสิกทั้ง ๒ ดวงนี้ มีสภาพทำให้จิตเข้าถึงสภาวะที่คล่องแคล่ว มีหน้าที่คือ กำจัดความไม่คล่องแคล่วต่อการงานอันเป็นกุศล

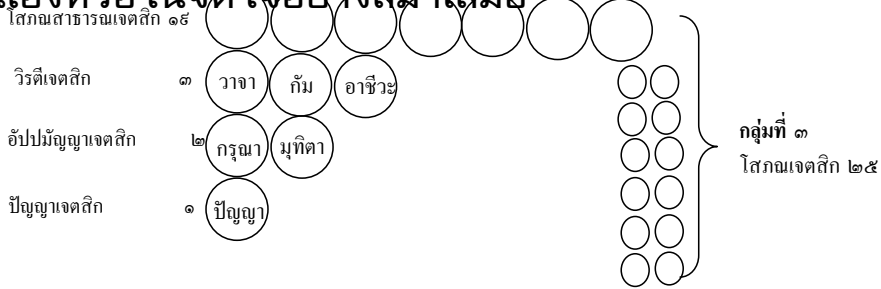

๑๘.-๑๙. **กายชุกฺตา จิตตชุกฺตา** (*อ่านว่า กา-ย-ช-กะ-ตา*) *กายชุกฺตา* เป็นธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกชั้น ๓ มีความซื่อตรงในการงานอันเป็นกุศล *จิตตชุกฺตา* เป็นธรรมชาติที่ทำให้จิต มีความซื่อตรงในการงานอันเป็นกุศล

เจตสิกทั้ง ๒ ดวงนี้ มีลักษณะคือ มีความซื่อตรงของจิตและเจตสิก มีหน้าที่กำจัดความไม่ซื่อตรงของจิตและเจตสิก

สรุป โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวงนี้ เป็นเจตสิกที่ประกอบด้วยจิตกลุ่มที่เป็นโสภณจิต คือประกอบด้วยจิตที่ดั่งาม ซึ่งเป็นจิตฝ่ายดีที่ควรอบรมสั่งสมให้เกิดมีขึ้นในตนเองหรือในจิตใจอย่างสม่ำเสมอ

ข. วิตติเจตสิก

วิริตีเจตสิก คือธรรมชาติที่ปรุ้งแต่งจิตให้งดเว้นจากการทำบาปอกุศลทั้งหลาย การงดเว้นมี ๓ ลักษณะ คือ

๑. เว้นจากการทำบาป โดยอหยาศัยเพราะมีจิตเมตตาต่อสัตว์ทั้งหลาย
๒. เว้นจากการทำบาป ตามกำหนดเวลาเช่น การสมาทานศีล ๕ หรือ ศีล ๘ ในวันพระจึงงดเว้น
ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น
๓. เว้นจากการทำบาปโดยเด็ดขาด ได้แก่ จิตของพระอรหันต์บุคคล

วิริตีเจตสิกมี ๓ ดวง คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมัตตะ สัมมาอาชีวะ มีรายละเอียดดังนี้

๑. **สัมมาวาจา** คือธรรมชาติที่ทำให้เกิดการงดเว้น การเลิกละ จากการทำอกุศลทางวาจา คืองดเว้นจากการพูดเท็จ ส่อเสียด คำหยาบ เพื่อเจ้าเป็นการงดเว้นจากวจีทุจริตทั้ง ๔ ที่ไม่เกี่ยวกับการงานที่เป็นอาชีพ เช่น ใน

ชีวิตประจำวันทั่วไปก็ไม่พูดโกหก หรือส่อเสียดใครๆ ไม่พูดคำหยาบ ไม่กล่าวคำเพื่อเจ้อ

๒. **สัมமாகัมมันตะ** คือธรรมชาติที่ทำให้เกิดการงดเว้น การเลิกละจากการทำอกุศลทางกาย คือ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม เป็นการงดเว้นจากกายทุจริตทั้ง ๓ ที่ไม่เกี่ยวกับการงานที่เป็นอาชีวะ เช่น ไม่พักผ่อนหย่อนใจด้วยการตกปลา เพราะเป็นการเบียดเบียนชีวิตสัตว์อื่น

๓. **สัมมาอาชีวะ** คือธรรมชาติที่ทำให้เกิดการงดเว้นจากกายทุจริต ๓ และวจีทุจริต ๔ ที่เกี่ยวข้องกับการงานที่เป็นอาชีวะ เป็นการงดเว้นการทำบาปทางกาย ทางวาจา ในการประกอบอาชีวะ เช่น ไม่ประกอบอาชีวะฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ค้ากาม ทำการงานอาชีวะอย่างสุจริตไม่โกหก หลอกลวง เป็นต้น

สรุป วิรติเจตสิกจะเข้าปรุงแต่งจิตที่เป็นกามาวจรกุศล ในกุศลทั่วไปนั้นวิรติเจตสิกทั้ง ๓ จะเข้าประกอบกับจิตได้ครั้งละดวงเท่านั้น ไม่สามารถเข้าประกอบกับจิตได้พร้อมกันทีเดียว ๓ ดวง กล่าวคือ ขณะที่งดเว้นการพูดปดที่ไม่เกี่ยวข้องกับการงานที่เป็นอาชีวะ ในขณะที่นั้นจะมีสัมมาวาจาเจตสิกเข้าประกอบกับกามาวจรกุศลจิต *แต่จะไม่มีสัมமாகัมมันตะ สัมมาอาชีวะ เข้าประกอบ* เป็นต้น

วิรติเจตสิกที่ประกอบในจิตของปุถุชน จะเกิดได้ที่ละดวงเท่านั้นและไม่แน่นอน แต่ถ้าประกอบกับจิตของพระอริยบุคคล จะเกิดประกอบกับจิตพร้อมกันทั้ง ๓ ดวงและแน่นอนด้วย เพราะวิรติ ๓ เป็นองค์มรรคด้วย

ค. อัปป์มัญญาเจตสิก มี ๒ คือ กรุณาเจตสิก มุทิตาเจตสิก

๑. **กรุณา** คือธรรมชาติที่เป็นความสงสาร เป็นธรรมชาติที่ทำให้เกิดความสงสารในสัตว์โลกทั้งหลาย หวั่นไหว นิ่งอยู่ไม่ได้เมื่อเห็นบุคคลอื่นได้รับความทุกข์จากภัยต่างๆ หรือได้รับความทุกข์จากการสูญเสียทรัพย์สมบัติ ทุนไม่ได้กับความทุกข์ที่ผู้อื่นกำลังได้รับ หรือจะได้รับความทุกข์ในกาลข้างหน้า มีความต้องการให้เขาพ้นไปจากความทุกข์

๑. โลกียปัญญา
๒. โลกุตตรปัญญา

๑. สุตมยปัญญา
๒. จินตามยปัญญา
๓. ภาวนามยปัญญา

๑. กัมมัฏฐกตาปัญญา
๒. วิปัสสนาปัญญา
๓. โลกุตตรปัญญา

ปัญญา ๒ คือ

๑. โลกียปัญญา
โลก และอรูปโลก

ปัญญาที่ยังข้องอยู่ในโลกทั้ง ๓ คือ กามโลก รูป

๒. โลกุตตรปัญญา

ปัญญาที่รู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจ ๔

ปัญญา ๓ (ก.) คือ

๑. สุตมยปัญญา
หรือพระไตรปิฎก

ปัญญาที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย

๒. จินตามยปัญญา
คิดพิจารณาเหตุผลตาม
ความเป็นจริง

ปัญญาที่เกิดจากการนำเอาสิ่งที่ศึกษามาแล้ว มา

๓. ภาวนามยปัญญา

ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

ปัญญา ๓ (ข.) คือ

๑. **กัมมัฏฐกตาปัญญา** ปัญญาที่รู้ว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนเอง รู้ว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นกำเนิด บุคคลทั้งหลายทำกรรมดีหรือชั่วก็ตาม ย่อมได้รับผลของกรรมนั้นแน่นอนทั้งนั้น เช่น บุคคลใดลักขโมยทำลายทรัพย์เขา ผลของอกุศลนั้นย่อมทำให้ทรัพย์ของเขาพินาศไป ถ้าเข้าใจเรื่องกรรมก็จะเข้าใจความเป็นไปของชีวิตตนและบุคคลทั้งหลายได้

๒. วิปัสสนาปัญญา ปัญญาที่รู้ว่ารูปนามขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตตา จะเกิดกับผู้เจริญสติปัญญา ๔ จะมีความเข้าใจชัดในรูปนามขันธ์ อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ สัจจะ ปฏิจจสมุปบาท เข้าใจว่ามีลักษณะเปลี่ยนแปลง ไม่มั่นคง และบังคับบัญชาไม่ได้ ตกอยู่ในกฎของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๓. โลกุตตรปัญญา ปัญญาที่อยู่ในอริยสัจ ๔ เมื่อเกิดขึ้นแล้วจะทำให้รู้แจ้งแทงตลอดในความเป็นจริงในอริยสัจ ๔ ได้แก่

๓.๑ ทุกขสัจ รู้แจ้งว่ารูปนามเป็นทุกข์มีความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ไม่สามารถจะทนอยู่ในสภาพเดิมได้ การเกิดนั้นเป็นทุกข์ การแก่เจ็บตายก็เป็นทุกข์ เป็นต้น

๓.๒ สมุทัยสัจ รู้แจ้งในเหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหาเจตสิก หรือ ตัณหาคือความยินดีพอใจ ติดอยู่ในกามคุณอารมณ์ทำให้ต้องเวียนเกิดเวียนตายอีกหาที่สิ้นสุดไม่ได้

๓.๓ นิโรธสัจ ปัญญาที่เข้าถึงซึ่งความดับทุกข์ คือนิพพาน เป็นการดับสนิทของตัณหาอันเป็นเหตุทำให้เกิดทุกข์และการเวียนเกิดเวียนตาย

๓.๔ มรรคสัจ การรู้แจ้งทางให้ถึงซึ่งนิพพาน ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น

ปัญญานั้นมีการส่องสว่างเป็นลักษณะ เหมือนกับการตามประทีปไว้ในที่มืด ความมืดย่อมหายไป ความสว่างย่อมปรากฏ ธรรมดาแสงสว่างที่เสมอด้วยแสงสว่างแห่งปัญญาไม่มี ปัญญาเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ย่อมรู้ทั่วซึ่งธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ทั้งที่ควรทำและไม่ควรทำ ทั้งเลวและประณีต ทั้งดำและขาว ทั้งที่เข้ากันได้และเข้ากันไม่ได้ เช่นเดียวกับหมอผู้ฉลาดย่อมรู้จักเภสัชอันเป็นที่สบายและไม่สบายแห่งคนไข้ทั้งหลาย ฉะนั้น

จบบทเรียนชุดที่ ๔
ต่อไปเป็นบทเรียนชุดที่ ๕ เรื่อง